

Nieuw Bouwen op Historie

Leidraad bij PowerPointpresentatie

Spreker: Maarten Mesman

Laat ik beginnen met mezelf voor te stellen. Ik ben onderzoeker bij het kenniscentrum @MIT aan de TUDelft. Ik werkte daar tot nu toe voornamelijk aan publicaties van de afdeling. Per 1 mei begin ik met een PhD onderzoek over gemeentelijk erfgoedbeleid met betrekking tot onbeschermde stadsgezichten.

De reden dat ik ben uitgenodigd om hier te spreken is dat ik als één van de gastauteurs een essay heb geschreven voor het zojuist gepresenteerde jubileumboek van Van Hoogevest. Dat essay gaat over de (recente) nieuwbouw van Van Hoogevest. Ik wil dicht bij dat onderwerp blijven, maar tegelijkertijd ook aansluiten op het algehele thema van de dag: Bouwen op historie.

(afbeeldingen van De Kiefhoek van J.J.P. Oud en Tuindorp Vreewijk van Granpré Molière)

Waarom deze afbeeldingen?

De geschiedschrijving en het debat over architectuur heeft de vorige eeuw grotendeels in het teken gestaan van de veronderstelde tegenstelling tussen het modernisme en het traditionalisme. Intussen zijn de meeste historici het er wel over eens dat de kloof tussen beide stromingen in werkelijkheid niet zo groot was (en is) als hij soms wel lijkt of heeft geleken, maar de clichés over onder andere de Stijl en de Delftse School spelen onmiskenbaar nog steeds een rol in de maatschappelijke discussie over architectuur. Bovendien hebben ze nog steeds invloed op de denkbeelden van hedendaagse architecten. De Kiefhoek van J.J.P. Oud en het Vreewijk van Granpré Molière, allebei gelegen in Rotterdam-Zuid, zijn mooie illustraties van het alomtegenwoordige cliché van de genoemde tegenstelling tussen modernistisch en traditionalistisch bouwen.

Een andere reden om deze voorbeelden te tonen is dat het in beide gevallen nieuwbouw betreft die nadrukkelijk gebouwd is op historie. De Kiefhoek is een reconstructie uit het begin van de jaren negentig van de oorspronkelijke vooroorlogse wijk van Oud, die tot de grond toe gesloopt werd wegens bouwvallig staat. Het iconisch modernistische straatbeeld is bij de reconstructie vrijwel gelijk gebleven, maar de nieuwe woningen zijn iets groter gemaakt, en in veel gevallen zijn twee huizen samengetrokken tot één woning.

Op de afbeelding van Vreewijk zien we nieuwe huizen die weliswaar geen reconstructies zijn van gesloopte voorgangers maar wel nadrukkelijk aansluiten op de traditionele tuindorparchitectuur van Granpré Molière. Daarom dus bakstenen gevels en markante zadeldaken. Ook hier is alles net even maatje groter, en in sommige gevallen zijn de woningen zelfs voorzien van een parkeerkelder.

De afbeeldingen tonen daarmee twee verschillende manieren waarop eenzelfde architect heeft gebouwd op historie. Die architect was in dit geval Wytze Patijn, voormalig rijksbouwmeester en huidig decaan van de faculteit Bouwkunde in Delft. Zoals de meeste aanwezigen zullen weten is hij het laatste half jaar ernstig ziek geweest, maar gelukkig is hij weer aan de beterende hand.

In De Kiefhoek koos Patijn voor volledige sloop en reconstructie van de modernistische stadswijk, iets waar bezoekende architectuurtoeristen meestal geen weet van hebben. In Vreewijk koos

Patijn ruim een decennium later voor een direct aansluitende vormgeving op de traditionalistische omgeving. Het is duidelijk dat Patijn niet schuwt om voor zijn nieuwbouw achteruit te kijken, of het nou gaat om modernisme of traditionalisme. Met die pragmatische blik op de architectuurgeschiedenis lijkt hij zich te onderscheiden van veel andere bekende architecten. Ik heb Patijn een paar jaar geleden geïnterviewd voor mijn masterthesis en toen zei hij, ik citeer:

(slide met citaat. Bron: interview met Wytze Patijn, Rotterdam 12-06-2006)

‘Een groot deel van de architectenwereld denkt volgens vaststaande recepten, en die recepten komen nog altijd voor een groot deel uit het kookboek van het modernisme.’

In het verlengde daarvan sprak Patijn de hoop uit dat in bouwkundeopleidingen meer aandacht besteed zou gaan worden aan sociologie en architectuurgeschiedenis, zodat de studenten meer oog en waardering zouden krijgen voor niet-moderne invloeden.

Stel dat dit hem lukt in Delft? Wat zou dat betekenen voor de vormgeving van gebouwen? Minder platte daken? Dat zal inderdaad het geval zijn als je uitgaat van de clichématige connotatie die een bepaalde dakvorm kan hebben: plat is modern en een schuin pannendak is retro. De afbeeldingen van de Kiefhoek en Vreewijk passen perfect in dit cliché dat vooral voor de leek nog goeddeels lijkt te kloppen.

(op de afbeeldingen met kaders de platte daken van De Kiefhoek en de zadeldaken van Vreewijk benadrukken)

Als het aan Hans Verborg (hoofd van de nieuwbouwafdeling van Van Hoogevest) ligt zou het geen kwaad kunnen als zadeldaken van jonge architecten weer meer waardering zouden krijgen. Toen ik hem voor mijn essay interviewde verzuchtte hij, en ik citeer de eerste zin uit mijn essay:

(slide met citaat. Bron: interview met Hans Verborg, Amersfoort 21-02-2008)

Het lijkt wel alsof Bouwkundestudenten in Delft ingeprent krijgen dat ze alleen maar platte daken mogen maken.’

Hij sluit daar dus mee aan op de constatering van Patijn.

Heb je het over het contrast tussen modern en traditionalistisch, dan kom je al gauw terecht bij het onderwerp smaak. Dat de smaak van ‘het volk’ zich vooralsnog niet heeft willen conformeren aan de strakke en ornamentloze esthetiek van Oud en de zijnen is heel aardig in de Kiefhoek te zien. Bewoners hebben met kanten gordijntjes en een tuinkabouter wat gezelligheid proberen toe te voegen aan de strakke rijtjeswoningen.

(in de afbeelding van De Kiefhoek de gordijntjes en tuinkabouter met een kader benadrukken)

(afbeelding van de Universiteitsbibliotheek in Utrecht van Wiel Arets en een afbeelding van Brandevoort van o.a. Rob Krier)

Over smaak en architectuur hebben de resultaten van de internet enquête die FARO architecten een paar jaar geleden in de media heeft gebracht interessante inzichten, ook al was het geen onderzoek met een wetenschappelijk oormerk. Aanleiding van het onderzoek was de vermeende kloof tussen de architecten, die zoals het cliché wil alleen van blokkendozen houden, en de leek,

die juist de voorkeur geeft aan retro architectuur. Dit beeld werd door zo'n 8500 invullers van de enquête weliswaar genuanceerd, maar er blijkt toch ook een kern van waarheid in te zitten. Verklaringen voor die kern van waarheid zijn onder meer te vinden in het boek *Romantisch modernisme* van Wim Denslagen, maar daar zal ik nu echter niet verder op in gaan.

Interessanter voor nu is dat FARO architecten niet zozeer geïnteresseerd was in de verschillen in smaak, maar juist in de overeenkomsten. Uit de enquête bleek dat architecten en leken elkaar het meest kunnen vinden in moderne interpretaties van traditionele vormen. Je kunt daarbij denken aan een zadeldak dat strak is vormgegeven in eigentijdse materialen.

Zelf vind ik Huis de Wiers hier een heel mooi voorbeeld van

(afbeelding Huis de Wiers)

Huis de Wiers is in feite een herbouw van een vervallen en daarna gesloopt gebouw uit 1643, ontworpen door Ghijsbert Theunisz van Vianen en Peter Jansz. Van Cooten. Toen architect Jacob D. de Visser zich een paar jaar geleden in het verdwenen landhuis ging verdiepen stond alleen het souterrain nog overeind. Hij restaureerde dit souterrain en in dezelfde contouren als wat er ooit stond herbouwde hij het landhuis, waarbij hij de gevels en het dubbele zadeldak eigentijds heeft uitgevoerd. Ook hier is dus letterlijk op historie gebouwd, maar in vormgeving toch wat minder letterlijk dan de twee eerdere voorbeelden van Patijn.

Maar wat heeft dit alles nu met Van Hoogevest te maken? Toen ik me voorbereidde op dit praatje las ik in de inleiding van Carien de Boer-van Hoogevest dat ze mijn essay aankondigde als een verhaal met een onverwachte invalshoek, namelijk die van de dakvorm van de nieuwbouwprojecten van Van Hoogevest. Kennelijk was de keuze om de dakvorm te nemen als rode draad van mijn verhaal alles behalve vanzelfsprekend.

Voor mij, als beschouwer van buitenaf, was het echter haast een logische keuze. Je hoeft de catalogus er maar op na te slaan of op de website te kijken en steeds zie je weer, op allerlei verschillende manieren weliswaar, schuine daken terugkeren in de vormgeving. Ik vond dat ook mooi passen bij een bureau dat vanwege het lange bestaan en de enorme ervaring met restauraties en interventies zo verweven is met bouwtradities en de architectuurgeschiedenis. Hans Ibelings zegt niet voor niets in zijn boek *Onmoderne architectuur, hedendaags traditionalisme in Nederland*, ik citeer:

(Slide met citaat. Bron: Hans Ibelings, Onmoderne architectuur: hedendaags traditionalisme in Nederland, NAi Uitgevers, Rotterdam 2004, p 24)

‘Het is geen toeval dat veel hedendaagse traditionalisten eveneens werken als restauratiearchitect. (...) Traditionalistische architecten benaderen restauraties doorgaans met nederigheid. Niet alleen kunnen ze al restaurerend leren van hun voorgangers, maar de restauratie versterkt ook het bewustzijn dat architectuur en stedenbouw niet ex nihilo kunnen ontstaan.’

Nu bestaat het nieuwbouwteam van Verborg niet specifiek uit restauratiearchitecten, maar als onderdeel van een bureau dat bij het grote publiek vooral bekend is om zijn restauraties en interventies mag je aannemen dat ze wel ‘history-minded’ zijn.

Maar het feit dat Carien en de nieuwbouwarchitecten van Van Hoogevest verrast waren door mijn analyses is daarmee nog niet verklaard. Dus ben ik op zoek gegaan naar een mogelijke verklaring,

en die vond ik in een tekst van Hans Ruijsenaars, een van de eerdere sprekers van vandaag. In zijn intrede aan de TU Eindhoven zei hij in 1990 over ontwerpen en architectonische stijlen:

(slide met citaat, Bron: Hans Ruijsenaars, Inaugurele Rede, TU Eindhoven, 1990)

Ik citeer:

‘Stijl

Misschien komt stijl niet voor op het palet.

Ik ben er in ieder geval niet mee bezig als ik ontwerp
toch noem ik stijl

omdat het woord zoveel aanleiding geeft tot misverstand
en je op 'n bepaalde manier
mogelijk wel van “stijl” kunt spreken,
maar dan meer als achterafbegrip.

Waar je bij het ontwerpen wél mee bezig bent
zijn fascinaties, passies.

Waar je nauwelijks los van komt
zijn je beperkingen.

Misschien dat die combinatie “stijl” oplevert.

Fascinaties en beperkingen brengen mensen bijelkaar
en hebben grote invloed op het ontwerp,
maken gebouwen herkenbaar
en worden dan als groep benoemd,
met gemeenschappelijke kenmerken
waardoor ze zich onderscheiden
niet als doel
maar als gevolg
'n stijl, 'n -isme?

Het omgekeerde kan ik me nauwelijks voorstellen,
dat je eerst een stijl kiest
en vervolgens aan de slag gaat.
Je verarmt daarmee 't leven tot 'n levensstijl
en de essentie tot z'n imago.’

Ik denk dat deze rake woorden goed aansluiten op de nieuwbouw van Van Hoogevest. Hoewel ik als relatieve buitenstaander achteraf gemeenschappelijk kenmerken onderscheidt (schuine daken en traditionalisme) kiezen de architecten zelf meestal niet bewust voor zadeldaken omdat die zouden passen in een traditionalistische stijl. De keuze komt voort uit andersoortige eigenschappen, die uiteindelijk een bepaalde dakvorm tot gevolg hebben. Soms ontwerpt Van Hoogevest wel degelijk in een historiserende stijl, maar dan vooral om aan te sluiten op een historische omgeving.

(afbeelding Buitenzorg Baarn)

Of ze laten zich inspireren door hoogtepunten in de architectuurgeschiedenis, zoals de prairiehouses van Frank Lloyd Wright.

(afbeelding woonhuis Velp)

Maar in andere gevallen is er nauwelijks meer historiserende elementen te vinden, en worden de schuine daken op eigentijdse wijze gebruikt om aan te sluiten op het omliggende landschap of de stedenbouwkundige context.

(afbeelding School Kloosterveen)

Ook wordt er regelmatig voor een bijzondere dakbedekking gekozen, zoals geoxideerd koper of een sedumpakket.

(afbeelding Beiaard en natuurmuseum in Asten).

Bovendien zijn de kappen vaak in zekere mate expressief van vorm, waarbij soms ook symboliek een grote rol speelt.

(afbeelding De Rank)

Plattegronden zijn erg belangrijk voor Van Hoogevest, vooral bij de scholenprojecten die ze veelvuldig doen. Met schuine dakvlakken kan de bijzondere opzet van de plattegrond benadrukt worden.

(afbeelding Wilhelminaschool Voorthuizen)

Bijkomend voordeel van schuine dakvlakken is dat ze in het interieur de gelegenheid geven voor het maken van intieme zolderverdiepingen.

(Afbeelding De Regenboog in Emmen)

Tot slot levert de dakvorm vaak een bijdrage aan de daglichttoetreding in het gebouw

(afbeelding Wittenbergschool in Scherpenzeel).

De dakvorm lijkt bij deze voorbeelden het gevolg te zijn van de eigenschappen die het nieuwbouwteam nastreeft omdat in die eigenschappen de essentie van architectuur van Van Hoogevest verscholen ligt, waarbij natuurlijk altijd rekening moet worden gehouden met de beperkingen van de bouwpraktijk (wetten, voorschriften, budget, planning, milieu et cetera).

Kijk je echter naar de meest recente nieuwbouw van Van Hoogevest, dan lijkt de vorm, onder meer die van het dak, toch ook steeds meer een doel op zich te worden.

(afbeelding clubhuis Amersfoortse Mixed Hockeyclub en de nieuwe ingang van de Leeuwenburgh in Utrecht)

Waardoor zou dit kunnen komen?

Het zijn op het moment voornamelijk jonge architecten die verantwoordelijk zijn voor de nieuwbouw, en bij een jonge leeftijd hoort in de creatieve sector doorgaans een bepaalde geldingsdrang. Daarmee proberen nieuwkomers een plek te veroveren tussen de gevestigde orde. Bovendien zijn de jonge architecten opgeleid in een periode waarin iconische architectuur hoogtij vierde. Het valt mij hoe dan ook op dat de schuine dakvlakken steeds expressiever lijken te worden.

Dit roept bij mij een aantal vragen op:

Slaat Van Hoogevest met dit soort nieuwbouw en interventies een nieuwe richting in?

Wil het bureau met een meer spraakmakend en eigentijds handschrift gaan concurreren met de MVRDV's en OMA's van deze wereld?

Komt de nieuwbouw van Van Hoogevest daarmee verder af te staan van de doorgaans meer gematigde, sobere en misschien zelfs calvinistische vormgeving van weleer?

En wordt daarmee niet ook steeds minder gebouwd op historie?

Maakt het wat dat betreft een verschil of er sprake is van complete nieuwbouw of van een interventie?

Over deze kwesties zou ik graag aan de ronde tafel verder willen praten.

Voor nu, hartelijk dank voor uw aandacht.